

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН УЛУТТУК  
ИЛИМДЕР АКАДЕМИЯСЫНЫН  
А. АЛТМЫШБАЕВ АТЫНДАГЫ ФИЛОСОФИЯ, УКУК,  
ЖАНА КООМДУК-САЯСИЙ ИЗИЛДӨӨ ИНСТИТУТУ**

**Ж.БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК  
УНИВЕРСИТЕТИ**

**ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШ Д 23.20.611.**

**Кол жазма укугунда  
УДК: 316.662.2**

**ИСМАНОВА НУРЛАН АБДРАСУЛОВНА**

**АЗЫРКЫ КЫРГЫЗ КООМУНДАГЫ ҮЙ-БҮЛӨ  
ИНСТИТУТУНУН СОЦИАЛДЫК СТАТУСУ**

22.00.04- Социалдык түзүлүш, социалдык институттар жана процесстер адистиги боюнча социология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясынын

**А В Т О Р Е Ф Е Р А Т Ы**

Бишкек-2021

Илимий эмгек И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин Философия жана гуманитарных дисциплиналар факультетинде даярдалган

**Илимий жетекчиси:** **Салморбекова Рита Бобуевна**, с.и.д., профессор

**Официалдуу оппоненттер:** **Жоробеков Жолборс Жоробекович**, саясий илимдеринин доктору, профессор

**Шайдуллаева Топчугуль**

**Жолдошевна** – социология

илимдеринин кандидаты, доцент

**Жетектөөчү мекеме:**

Ош мамлекеттик педагогикалык университетинин Социалдык иш жана социалдык илимдер кафедрасы, Ош ш-ы, Ленин к-ү, 311.

Жактоо «24» декабрда 2021-ж. саат 14-00 Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын А. Алтымышбаев атындагы Философия, укук жана коомдук-саясий изилдөө институтунун жана Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин политология жана социология илимдердин доктору (кандидаты) илимий даражасын алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча Д 23.20.611 Диссертациялык Кеңешинин отурумунда өткөрүлөт. Дареги: 720071, Бишкек ш., Чуй пр., 265-а, 1-этаж.

Диссертация менен Кыргыз Республикасынын Улуттук илимдер академиясынын китепканасында (720071, Бишкек ш., Чуй пр., 265-а, 1-этаж), Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин китепканасында (720033 Бишкек ш., пр.Жибек-Жолу, 394, 8 корпус, 1 этаж) жана Диссертациялык кеңештин сайтында (naskr.kg.) таанышса болот.

Жактоо боюнча онлайн-маалымат: <https://vc.vak.kg/b/ds7-c76-2wu-bdm>

Авторефераттын таркатылган убактысы “24” ноябрь 2021- ж.

Диссертациялык кеңештин илимий секретары, политология илиминин доктору, доцент

**Ч.Ш.Абдыраманова**

## ЭМГЕКТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

**Диссертациянын темасынын актуалдуулугу.** Үй-бүлө- бул тарыхый калыптанган социалдык коом катары эсептелет. Макро жана микросоциологияда үй-бүлө маселелерин изилдөө коомдук феномен жана чакан социалдык топ катары кабыл алынып келген.

Үй-бүлө бала үчүн негизги социалдык фактор катары, бала менен коомдун ортосундагы ортомчу, инсанды коомго социалдаштыруунун алгачкы өкүлү болуп кабыл алынып, дүйнө таануу, билим-тажрыйба алмашуу, пикирлешүү көндүмдөрүн калыптандырып келген. Социологиялык илимде үй-бүлөнүн социалдык баалуулугу демографиялык, этникалык, гендердик, экономикалык, руханий, адам капиталын, анын статусун калыптандыруучу, үй-бүлө- нике мамилелерин жөнгө салуучу комплекстүү коомдук курал катары сунушталууда. Коомдун өнүгүшүндө ата-эненин социалдык тажрыйбасын урпактарына сапаттуу өткөрүп берүү аракети үй-бүлөнүн туруктуулугуна жана коомдун стабилдүүлүгүнө өбөлгө түзүп келгенин белгилеп кетсе болот.

Үй-бүлө институтунун статусун изилдөө кызыкчылыгы учурда кыргыз коомунда түзүлгөн туруксуз кырдаалга байланыштуу болууда. Кризистик кырдаал инсандын жана үй-бүлөнүн муктаждыктарын өзгөртүп, коомдун салттуу баалуулуктарына таасирин тийгизип, турмуш көндүмүн прагмативдүүлүккө жана ыңгайлуулукка ылайыктап, материалдык баалуулуктарды руханий баалуулуктардан артык көрүүгө, үй-бүлө- нике мамилелеринин жана үй-бүлөнүн *социалдык статусунун өзгөрүүсүнө* алып келди. Бул кесепеттер коомдун социалдык – демографиялык структурасына, инсанды социалдаштыруу сапатына кескин таасирин тийгизип, муундардын ортосундагы карама-каршылыктарды жаратып, коомдун ыдырашына жана маданияттын деградациясына себепкер болот.

Мисалы, *(КР НСК маалыматы боюнча)* Кыргызстан боюнча 2015-жылы **52043** адам никеге турса, 2019-жылы ал көрсөткүч **49431** адамды түзгөн, ал эми ажырашуулар 2015- ж. **8588** адамды түзсө, 2019-жылы **10992** адамга жеткен. Бул көрсөткүч үй-бүлө-нике маселелеринин динамикасын аныктап, калк арасында

никелешүүнүн төмөндөгөнүн жана ажырашуунун көбөйгөнүн көрсөтөт. Түзүлгөн шарт актуалдуу маселелердин бири болуп, учурдагы үй-бүлөнүн туруктуулук дараметин карап чыгууну, жаштардын өзүн-өзү коргоочу социалдык кубаттуулугун анализдөөнү, алардын демографиясынын динамикасын, үй-бүлө түзүүгө, маданиятка, билимге, динге болгон умтулуу аракетин аныктоону талап кылууда. Түзүлгөн оор шартты жумшартып, коомдун стабилдүүлүгүнө жетишүүдө үй-бүлөнүн социалдык кубаттуулугун, үй-бүлө-нике мамилелеринин салттуу баалуулуктарын сактап калуу, жаш үй-бүлөлөрдүн муктаждыктарын чечип берүү маселеси турат. Жаштарды турмушка сапаттуу даярдоо ата-энелердин социалдык дараметин күчөтүү, алардын үй-бүлө-нике мамилелерин түзүүгө, бала жаратууга жана аны тарбиялоого болгон даярдыгын аныктоо талаптарына өзгөчө маани берилүүдө. Ошондой эле, коомдун өзгөрүү шартында анын баалуулугу катары кабыл алынган үй-бүлө саясатын өркүндөтүү, ата-энелердин жана үй-бүлөнүн социалдык статусун бекемдөө, ата-энеликке натыйжалуу даярдоо механизмдерин иштеп чыгуу жагы мамлекеттин көңүл чордонунда болууга тийиштиги айтылууда.

**Диссертациянын темасы приоритеттүү илимий программалар жана илимий-изилдөөчү иштер менен байланышы**

Диссертациялык изилдөөнүн темасы Кыргыз Республикасынын үй-бүлө саясатын өнүктүрүү боюнча программалары жана укуктук актылары менен тыгыз байланышта болуп, төмөндө көрсөтүлгөн: *2018-2040-ж. чейинки КР өнүгүүнүн Улуттук Стратегиясы, 2017–2027-ж. чейинки КР “Балдарды коргоо жана үй-бүлөнү колдоо боюнча Комплекстүү программасы, КР” Балдар жөнүндө” жана “Үй-бүлө жөнүндө” кодекстери, КР “Жаштардын мамлекеттик саясатынын негиздери жөнүндө” жана ошондой эле, “Мамлекеттик пособиелер жөнүндө” мыйзамдарын жетекчиликке алып келет. Диссертация автордун 2015-жылдан 2019-жылга чейинки илимий-изилдөө иштеринин жыйынтыгы болуп саналат.*

**Изилдөөнүн максаттары жана милдеттери.** Кыргыз коомун трансформациялоо учурунда үй -бүлө институтунун социалдык абалын аныктоо.

Бул максатка ылайык, иште төмөнкү милдеттер коюлган:

1. үй -бүлөнү социалдык институт катары анализдөөдө негизги социологиялык ыкмаларды, теорияларды жана парадигмаларды изилдөө;
2. азыркы коомдо үй -бүлөнүн статусун изилдөө методологиясын жана ыкмаларын аныктоо;
3. инсанды социалдаштырууда үй -бүлө институтунун ролун ачуу;
4. кыргыз коомун трансформациялоо шартында үй -бүлө институтунун абалын талдоо;
5. азыркы кыргыз үй -бүлөсүнүн социалдык тобокелчиликтерин аныктоо;
6. заманбап Кыргызстанда үй -бүлө институтунун статусун чыңдоонун приоритеттүү багыттарын иштеп чыгуу.

**Алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы.** Диссертацияда, ата мекендик социология илиминин деңгээлинде, азыркы кыргыз үй -бүлөсүнүн социалдык статусун, ошондой эле үй -бүлөнүн жана ата -энеликтин статусун бекемдөөдө мамлекеттин ролун аныктоо боюнча комплекстүү анализ жүргүзүлгөн.

Жаңылык статусуна ээ болгон төмөнкүдөй бир катар жыйынтыктар алынды:

- кыргыз үй -бүлөсүнө коомдун социалдык баалуулугу катары, адамдык капиталды калыптандыруунун жана анын статусун орнотуунун куралы катары комплекстүү структуралык жана функционалдык талдоо жүргүзүлгөн;
- эл аралык тажрыйбага жана заманбап коомдо үй -бүлөнүн статусун изилдөөнүн методологиясына талдоо жүргүзүлгөн;
- инсанды социалдаштырууда үй -бүлө институтунун ролу аныктаган;
- кыргыз коомун трансформациялоо шартында үй -бүлө институтунун мамлекеттик жана социалдык тобокелчиликтерин иликтеген;
- заманбап үй -бүлөнүн кризисине амбиваленттүү (эки түрдүү) мамиленин анализи жүргүзүлгөн, инсандын социалдык өз ара аракеттешүүсүндө оң жана терс жактарынын маанилүүлүгү белгиленген;

- заманбап Кыргызстанда үй -бүлө институтунун статусун бекемдөө үчүн артыкчылыктуу багыттар иштелип чыккан.

**Алган жыйынтыктын практикалык мааниси.** Диссертациялык изилдөөнүн темасы бир топ мамлекеттик программалар жана укуктук актылар менен тыгыз байланышта. Ошолордун катарында социалдык жетимдер, кабылалуучу үй-бүлөлөр, татаал турмушка кабылган балдар жана үй-бүлөлөр боюнча типтүү жоболор. Диссертациянын жыйынтыгы социология илими, социалдык кызмат, педагогика жана психология курстарын окутууда пайдаланылат. Социологиялык изилдөөнүн натыйжасы келечекте эмгек мигранттардын балдарынын жана кабылалуучу үй-бүлөлөрдүн абалын жакшыртуудагы илимий изилдөөлөрдө, мониторинг жүргүзгөндө колдонулат.

**Алган жыйынтыктын экономикалык мааниси.** Изилдөөнүн натыйжасы жана сунуштары үй -бүлөнүн социалдык жана экономикалык проблемаларын чечүүдө жана мамлекеттик жана мамлекеттик эмес институттардын кызматын оптималдаштырууда колдонулат.

**Диссертациянын коргоого берилген негизги жоболору чыгарылды:**

1. Үй-бүлө – коомдун пайда болушу менен социалдык институт катары калыптанган тарыхый жактан аныкталган социалдык коомчулук. Макро жана микросоциологияда үй-бүлөлүк мамилелерди изилдөө үй-бүлө көйгөйлөрүн социалдык көрүнүш катары кароону камтыйт. Ал кош мүнөзгө ээ: бир жагынан – социалдык институт, экинчи жагынан – өзүнүн мыйзамдары боюнча өнүгүп, иш алып барган чакан топ. Бул коомго, калыптанып калган саясий системага, экономикалык, социалдык, диний жана башка мамилелерге жараша болот. Өткөн замандын нике жана үй -бүлө маселелериндеги илимий изилдөөлөрү советтик доордун окумуштууларынын эмгектеринде тийиштүү көңүл бурулуп улантылган эмес. Буга совет доорундагы социология илиминин ашыкча идеологизациясы жана саясатташуусу үй -бүлөнүн жана никенин социалдык, адеп -ахлактык жана психологиялык проблемаларын чечүү үчүн коомдук издөөлөрдөн обочолонуусунун себеби болуп калды.

2. Совет доорунан кийинки кыргыз коомунун социалдык-экономикалык шарты салттуу коомдук баалуулуктардын, анын

ичинде кыргыздардын өздөрүнүн баалуулукка болгон көз караштарынын өзгөрүүсүнө алып келди. Алардын эң маанилүүсү бул үй-бүлө жана нике мамилелеринин түзүмүндөгү өзгөрүүлөр болуп эсептелет. Үй-бүлөдө калыптанган балдарды жаратуу, тарбиялоо жана социалдаштыруу боюнча милдеттерден тышкары, үй -бүлө мүчөлөрүнүн социалдык укуктарын жана мүмкүнчүлүктөрүн камсыз кылуу боюнча функцияларын кошо аткарууга алып келди.

3. Экономикалык төмөндөөгө, рынок мамилелерине, жумушсуздукка, жакырчылыкка жана эмгек миграциясына алып келген азыркы коомдун кризиси инсандын муктаждыктарына таасирин тийгизген. Жеке адамдын муктаждыктарынын өзгөрүшү үй-бүлө институтунун дисфункционалдыгына, үй -бүлөлүк мамилелердин бузулушуна, социалдык тобокелдиктеринин пайда болушуна, нике курагынын жана репродуктивдик курактын узартылышына, ошондой эле, үй –бүлөнүн бүтүндүгүнө жана статусунун өзгөрүлүшүнө алып келди.

4. Социалдык баалуулуктар, нормалар, үй-бүлөнүн калыптанган салттары жана ошондой эле ата-энелердин өздөрүнүн үй-бүлөлүк мамилелерге даярдыгы үй-бүлөнүн социалдык институт катары туруктуулугун камсыз кылууга, жаштардын салттуу баалуулуктарынын өзгөрүшүнө каршы турууга тийиш. Үй-бүлөлүк баалуулуктардын түзүлүшү өсүп келе жаткан муундун сапаттык дараметин толук кандуу калыптандырууга жана бүтүндөй коомду турукташтырууга салым кошо алат. Үй-бүлө институтунун динамикасынын механизмдерин, факторлорун түшүнүү анын иштөөсүндөгү терс тенденцияларды жоюуга, анын оң өнүгүшү үчүн шарттарды түзүүгө, үй-бүлөнүн туруктуулугун калыптандырууга багытталган концепцияларды, методологиялык ыкмаларды иштеп чыгууга мүмкүндүк берет.

5. Заманбап үй -бүлөнүн дисфункциясын изилдөөдө эки түрдүү (амбиваленттик) мамиленин мааниси талашсыз. Бул социалдык абалдын жана чыр -чатактардын кыйратуучу жана позитивдүү аспектилерине бир мезгилде оң жана терс баа берүүнү ишке ашыруунун эффективдүү куралы болуп, иш -чараларды уюштурууда жана жөнгө салууда ыңгайлуу иш ыкмасы катары белгиленет.

6. Жаштарды үй-бүлөдө, мектепте, университетте, коомдо үй-бүлөлүк жана нике мамилелерине кадамдап системалуу түрдө даярдоо ата-энелердин педагогикалык кесипкөйлүгүнө, социалдык жоопкерчилигинин калыптанышына, инсанды сапаттуу социалдаштыруусуна, кризистеги үй -бүлөнүн экономикасынын өсүшүнө, социалдык статусун бекемдөөгө жана жалпы эле коомду турукташтыруусуна өбөлгө түзөт. Коомдогу өзгөрүүлөрдүн чабуулун жаштардын социалдык потенциалын жана өзүн- өзү коргоочу ыкмаларын өстүрүү менен жана мамлекеттин үй-бүлөлүк эффективдүү саясаты аркылуу токтотуусу мүмкүн. Мамлекеттик структуралардын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана жарандык коомдун социалдык өнөктөштүгү мамлекеттин үй-бүлөлүк саясатын эффективдүү ишке ашыруунун кепили болуп саналат.

**Изилдөөчүнүн жеке салымы.** Диссертациялык иш автор тарабынан азыркы кыргыз үй-бүлөсүнүн абалы боюнча 2016-жылы жүргүзүлгөн өзүнүн изилдөөсүнүн негизинде жалпыланып жыйынтыкталган. Изилдөө процессинде төмөнкү маалыматтар пайдаланылган: КР укуктук ченемдик актылардын топтому, расмий статистикалык маалыматтар, социологиялык изилдөөлөрдүн анализи, мониторинг жана Ош, Чуй, Баткен жана Джалал-Абад облустарынын калкынын арасында кластердик метод менен уюштурулган өзүнүн изилдөөсүнүн жыйынтыгы. Изилдөөдө (байкоо, интервью, анкета, генограмма) 17-60 жашка чейинки 1000 респондент катышкан. Алардын ичинен 560 адам (56%) айыл жергесинин, 440 (44%) шаар жергесинин тургундары, 700 адам (70%) аялдар түзөт.

#### **Изилдөөнү жыйынтыктарынын апробацияланышы**

Диссертация автордун 2014- жылдан берки жүргүзгөн изилдөө ишинин натыйжасы болуп эсептелет. Диссертациялык изилдөөнүн илимий-теориялык концепциялары, жыйынтыктары жана корутундулары төмөнкү көрсөтүлгөн темалар боюнча эл аралык жана республикалык семинар, конференцияларда, жана сынактарда доклад катары чагылдырылган: «Дети- это самая уязвимая и незащищенная категория населения в нашем



обществе» (Варшава,2017); «Роль института семьи в социализации личности в современном кыргызском обществе» (Киев,2017); «Дети- это самая уязвимая и незащищенная категория населения в нашем обществе. Перспективы развития социальной защиты детства». (Москва,2017); «Перспективы развития статуса института семьи в современном кыргызском обществе» (Бишкек,2017); «Исследования в рамках мониторинга реализации государственных программ, нормативно-правовых актов КР по защите детства и выявлению семей и детей в трудной жизненной ситуации» (Бишкек,2017); «Успех как фактор развития человека: роль семьи в успешном развитии ребенка» (Краснодар,2018); «Семья- это важный институт в социализации личности и искоренении коррупции в обществе» (Бишкек,2017); Проектная идея «Школа будущей семьи». (Москва, 2018); «Амбивалентный подход к дисфункции современной кыргызской семьи в условиях трансформации общества» (Пенза, 2019); «Стратегия развития социальной работы в условиях современного кыргызского общества» (Ростов-на-Дону, 2019); «Особенности дисфункциональности института семьи в условиях модернизации кыргызского общества» (Москва, 2020); «Проблемы социальной безопасности трудовых мигрантов в новой социальной среде.» (Москва,2020); «Дисфункциональность института семьи в условиях трансформации кыргызского общества» (Казань, 2020).

**Диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда толук чагылдырылышы.** Диссертациялык изилдөөнүн негизги бөлүгү КР ЖАКтын тизмесиндеги басылмаларда 13 макала жана 3 пособие жарык көргөн. 9 макала РИНЦ системасына кирген (Кыргызстанда 2, РФ 7).

**Диссертациянын көлөмү жана түзүлүшү.** Диссертациянын түзүлүшү эмгектин максатына жана коюлган изилдөөчүлүк милдеттерге жетүүгө ылайыкталган. Диссертациялык эмгек киришүүдөн, 3 баптан,8 бөлүмдөн жана корутундудан турат.Эмгектин жалпы көлөмү 180 барактан турат жана таблица,сүрөт диаграммалар менен камтылган. Иштин аягында

колдонулган 129 адабияттардын тизмеси жана тиркемелер сунушталган.

## **ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ**

**Киришүүдө** теманын актуалдуулугуна түшүндүрмө берилип, максат, милдеттер аныкталып, изилдөөнүн жыйынтыктарынын жаңычылдыгы, анын теориялык жана практикалык мааниси, апробациясы, диссертациялык эмгектин жарык көрүүсү, иштин түзүлүшү жана көлөмү тууралуу айтылат.

**Биринчи бап «Азыркы үй-бүлө институтунун социологиялык анализинин теориялык аспектилери» деп аталып**, үч бөлүмдү камтыйт. Анда азыркы үй-бүлө институтун изилдөө боюнча теориялык жана методологиялык негиздер, илимий адабияттар талдоого алынып, терминдердин жана түшүнүктөрдүн системалаштыруусу, ошондой эле, үй-бүлө институтун изилдөө боюнча концепциялар жана социологиялык теориялардын парадигмасы иликтенет. Үй-бүлө- коомдун социалдык баалуулугу катары кабыл алынып, анын инсанды тарбиялоодогу социалдаштыруу функциялары көрсөтүлгөн.

**Биринчи баптын “Үй-бүлө институтун изилдөө боюнча концепциялардын жана социологиялык теориялардын парадигмалары”** аттуу биринчи бөлүмүндө үй-бүлө институтун изилдөө боюнча чет өлкөлүк, жана россиялык окумуштуулардын социалдык тармагынын социологиясы, социалдык-философия, инсандын баалуулуктар боюнча социологиялык теориялар жана руханий, адеп-ахлактык багыттагы социалдык концепциялар, мамилелердин системдик анализинин методологиясы боюнча эмгектери негиз болгон. Бул маселе боюнча бир топ илимий макалалар жана монографиялар жарык көргөн. Коомдун институционалдык аспектиси О. Конт, Г. Спенсер, Э. Дюркгейм, М. Вебердин эмгектеринде чагылдырылган. О.Конт коомдогу социалдык интеграциясына жана аткарган функциясына байланыштуу негизги социалдык институттар деп үй-бүлө, мамлекет, дин институттарын атаган. “Социалдык статус” жана “социалдык роль” аттуу түшүнүктөр Т.Парсон жана Р.Мертон

тарабынан иштелип чыгылган инсандын ролдук теориясында орун алган. М. Вебер менен Э. Дюркгейм биринчилерден болуп коомду нарктык-ченемдик система катары көрүп, анын баалуулуктарын изилдөөнү социологиялык илимдин укугу катары негиздеген. [Бурова С.Н. *Б Социология брака и семьи: история, теоретические основы, персоналии*[Текст] / С.Н. Бурова– Минск: Право и экономика, 2010 .-с.42,76-78,93,102,124]

Салттуу үй-бүлөнүн кризистик кубулуштарын изилдөөгө П. Сорокиндин эмгектери зор салымын кошуп келген. Ал биринчилерден болуп коомдун социалдык институттарынын жана үй-бүлөнүн функцияларын аныктап, классификациялоого жетишкен, коомдун өзгөрүү шартындагы инсандын социалдык мобилдүүлүгү боюнча концепциясын сунуштаган. [Сорокин П. А. *Социальная и культурная мобильность* [Текст] / П. А. Сорокин // Сорокин П. А. *Человек. Цивилизация. Общество.* – М., 1992. – С. 230-317].

**Биринчи баптын “Азыркы коомдогу үй-бүлөнүн статусун изилдөө”** аттуу экинчи бөлүмүндө үй-бүлөнүн статусун изилдөө теориясы жана методологиясы көрсөтүлгөн. Бул багытта Россиялык жана Кыргызстандык көрүнүктүү окумуштуулардын эмгектери белгиленген. Т.К.Ростовская өзүнүн изилдөөсүндө жаш үй-бүлөнүн проблемаларына жана коомдун жаны шартындагы үй-бүлө куруу өзгөчөлүктөрүнө токтолуп кеткен. [Ростовская Т. К. *Молодая семья в современном российском обществе* [Текст] / Т. К. Ростовская. – Иваново: Изд-во Иванов. гос. ун-т, 2005. – 107 с.].

А. Г. Харчев жана М. С. Мацковскийдин изилдөөлөрүндө үй-бүлө институтунун структурасы жана функцияларынын өз-ара иш алышынын теориялык жана методологиялык аспектери каралган.[Харчев А.Г.*Современная семья и ее проблемы* [Текст] / А. Г. Харчев, М. С. Мацковский. – М.: Статистика, 1997. – 224 с.]

И.В.Власюктун эмгектеринде ата-эне институту социалдык феномен катары кабыл алынып, инсанды сапаттуу тарбиялоодо, үй-бүлө институтунун статусун бекемдөөдө анын баалуулугу белгиленип, коомдун азыркы шартында ата-энелердин социалдык жоопкерчилигин социалдык-маданий дараметин

жогорулатуу, педагогикалык кесипкөйлүгүн калыптандыруу муктаждыгы каралган. [Власюк И.В. Укрепление ценности родительства- направление государственной семейной политики [Текст] / И. В. Власюк // Социология образования. – № 3. – 2006-С. 141-145.]

Ошондой эле, автор тарабынан адам- бул коомдун негизги баа жеткис байлыгы экени, аны жаратууда жана калыптандырууда үй-бүлөнүн социалдык баалуулугу жана ролу жогору экени тастыкталган. Үй-бүлө социологиясында анын баалуулуктарынын орду өзгөчө болуп, кыргыз социумунун тарыхында салттуу кыргыз үй-бүлөсүнүн муундан-муунга өткөрүлүп келген туруктуу баалуулуктары: социалдык статуска, ата тарабынан фамилияга, үй мүлкүнө мураскор болуу, инсанды турмушка даярдоо, жаны үй-бүлө куруу, үй-бүлө- нике мамилелери, бала жаратуу, муундан-муунга тажрыйба алмашуу болуп эсептелет. Окумуштуулардын изилдөөсүнүн жана өзүнүн байкоосунун негизинде автор инсанды турмушка даярдоодо үй-бүлөнүн социалдык баалуулугун демографиялык, этникалык, гендердик, экономикалык, руханий, адам капиталын, анын статусун калыптандыруучу, үй-бүлө- нике мамилелерин жөнгө салуучу комплекттүү коомдук курал катары кароону сунуштайт. Р.Ачылова, Г.К.Ибраева, К. Исаев, А.К.Мусаева, А.Р.Рахманова, Р.Б. Салморбекова, А.А.Усубалиева, Т.Ж.Шайдуллаева, М.Эдиловалардын изилдөөлөрү айылдык кыргыз үй-бүлөсүнүн өнүгүү проблемаларына багышталган.

Г.К.Ибраеванын изилдөөлөрүндө Кыргызстандын советтик жана постсоветтик мезгилдеги аялдар менен эркектердин никеге туруу стратегияларынын муундар аралык динамикасы каралган. Р.Ачылованын илимий эмгектеринде баланы улуттук каада-салт, тил, үрп-адат, жүрүм-турум аркылуу этникалык иденттүүлүккө жеткирүү-коомдук баалуулук катары белгиленген. Кыргызстандагы миграциялык процесстер жана алардын үй-бүлө жана жалпы эле коом үчүн тийгизген социалдык-экономикалык кесепеттери Эргешбаев У.Ж., Атанаева С., Эсеналиевалардын эмгектеринде чагылдырылган.

Үй-бүлөнүн кызыкчылыктарын ишке ашырууда мамлекеттик саясаттын негизги багыттары С.М.Муратбекованын,

Г.Д.Джунушалиеванын, В.И.Кидаловдун изилдөөлөрүндө, ошондой эле Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясында (2018-2040-жылдарга), Үй-бүлөнүн комплекстүү программасында, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2017–2027-жылдарга карата балдарды колдоо жана коргоо боюнча программасында көрсөтүлгөн.

**Биринчи баптын “Инсанды социалдаштыруудагы үй-бүлө институтунун ролу”**аттуу үчүнчү бөлүмүндө автор «социалдаштыруу» жана «социалдык жоопкерчилик» аттуу терминдерге аныктама берип, инсанды калыптандыруу жана коомго социалдаштырууда үй-бүлө институтунун жогорку ролун белгилеп, окумуштуулардын изилдөөсүнүн жана өзүнүн байкоосунун негизинде инсанды коомго социалдаштыруудагы үй-бүлөнүн негизги *комплекстүү милдеттерин* көрсөтүп кеткен. Булар: демографиялык, этникалык, гендердик, руханий, экономикалык, экологиялык жана маалыматтык социалдаштыруулар. Инсанды турмушка даярдоодо ата-эненин дарамети, калыптанган үй-бүлөлүк салттар, атанын жана эненин ээлеген орду да зор ролду ойноп келген. Кыргыз үй-бүлөсүнүн тарыхый аспектеги маселелери, карама - каршылыктары, коомдун тобокелдиктери С.М.Абрамзон, А.Бектурганова, Б.А.Абдымомунова, Р.Б.Салморбековалардын эмгектеринде да чагылдырылган.

**”Азыркы кыргыз коомундагы үй-бүлө институтунун социалдык статусун изилдөө методологиясы”** аттуу экинчи бап үч бөлүмдөн турат. Анда автор тарабынан колдонулган теориялык жана эксперименталдык изилдөө методдордун максаттары белгиленип, изилдөөнүн предмети жана объектиси аныкталган. Үй-бүлө-нике мамилелеринин дисфункционалдыгынын себептери көрсөтүлүп, коомдун трансформация учурундагы социалдык тобокелдиктери ачыкталып, учурдагы үй-бүлө институтунун *статусуна баа берилген.*

**Изилдөөнүн объектиси** болуп коомдун трансформация учурундагы заманбап кыргыз үй-бүлөсү эсептелет.

**Изилдөөнүн предмети** - үй -бүлөнү бекемдөөдө, ата -эненин, жаштардын жана мамлекеттин потенциалынын ролу.

**Диссертациянын методологиялык негизи болуп** дүйнөлүк социологиялык илимдин классиктеринин, россиялык, чет өлкөлүк жана жергиликтүү окумуштуулардын үй-бүлө социологиясы, инсандын социалдык- философиялык жана социологиялык теориялары жана баалуулуктары, үй-бүлө-нике мамилелеринин социологиялык анализинин методологиясы боюнча фундаменталдык теориялык жоболор жана концепциялар пайдаланылган.

Изилдөөдө салыштырмалуу, тарыхый, социологиялык анализдер, статистикалык маалыматтарды салыштыруу, системалык жана кырдаалдык анализдер жүргүзүлгөн. Эмпирикалык негиз болуп төмөнкү методдор пайдаланылган: анкета, интервью, байкоо, генограмма, кластердик изилдөө, мониторинг.

**Экинчи баптын “Трансформация шартындагы үй-бүлө институтун изилдөө методологиясы” аттуу биринчи бөлүмүндө** автор коомдун жаңы шартында үй-бүлөлүк парадигмаларынын, үй-бүлө-нике мамилелердин өзгөрүү себептерин аныктап, алар коомдун социалдык өзгөрүүлөрүнө байланыштуу болгонун белгилеп кеткен. Коомдун трансформациясы инсандын социалдык муктаждыктарын өзгөртүп, үй-бүлөнүн социалдык-экономикалык, маданий дараметине кескин түрдө таасирин тийгизип, үй-бүлөнүн социалдык функцияларынын, ата-эненин социалдык ролдорунун өзгөрүүлүшүнө, үй-бүлө-нике мамилелердин дисфункционалдыгына (бузулуш), жаштардын мобилдүүлүгүнө, азыркы учурдагы кыргыз үй-бүлөнүн социалдык статусунун өзгөрүшүнө алып келди. Азыркы кыргыз коомундагы үй-бүлөнүн институционалдык дисфункциясынын тенденциясы *салттуу* жана *инновациялык* кубулуштардын карама-каршылыгынын өсүшүн мүнөздөйт.



**Сүрөт2.1.2. -Учурдагы үй-бүлө институтунун социалдык статусунун динамикасы.**

Экинчи баптын “Азыркы кыргыз коомундагы социалдык тобокелдиктер” аттуу экинчи бөлүмүндө автор коомдун трансформация учурундагы үй-бүлө-нике мамилелеринин дисфункциясынын айынан жаралган, жеке инсанга жана үй-бүлөсүнө терс таасирин тийгизген социалдык тобокелдиктерге (риск) токтолуп кеткен. *Социалдык тобокелдиктер* - бул жеке инсанга күтүлбөгөн шартта жагымсыз таасирлерди алып келген көрүнүштөр. Алар адамдын муктаждыктарын өзгөртүп социалдык, материалдык жана руханий дараметине, үй-бүлөнүн жана жеке инсандын статусуна таасирин тийгизип, өзүн-өзү коргоо сезимдерин алсыздандырат. Социология илиминде *социалдык тобокелдиктер экономикалык, физиологиялык, өндүрүштүк, демографиялык жана социалдык* деп бөлүнүп келген.

**Таблица 2.1. – Азыркы кыргыз коомундагы тобокелдиктердин түрү**

№	Тобокелдиктер	Себептер
1.	Экономикалык	Жумушсуздук, багуучусунан ажыроо

2.	Физиологиялык	Төрөлүү, карылык, өлүм, кош бойлуулук, төрөт, майыптык
3.	Өндүрүштүк	Эмгектик травмалар, профессионалдык оорулар
4.	Демографиялык	Аз балалуулук, толук эмес үй-бүлө, социалдык жетимдик, миграция
5.	Социалдык	Үй-бүлөнүн бузулушу, үй-бүлөлүк жана социалдык абалдын өзгөрүшү, кесиптин өзгөрүшү, үй-бүлөдөгү зомбулуктун тенденциясы, балдарды кароосуз калтыруу, никенин жана репродуктивдүү курактын узартылышы

**Экинчи баптын “Үй-бүлө институтунун дисфункциясына амбиваленттик көз караш” аттуу үчүнчү бөлүмүндө** автор азыркы коомдогу үй-бүлөнүн дисфункциясына изилдөөчүлөрдүн амбиваленттик, эки тараптуу мамилесине анализ жүргүзүп, кыргыз үй-бүлөсүнүн дисфункциясынын себептерин аныктап, түзүлгөн конфликттик жагдайлардын инсандын өз ара аракеттенүүсүнө тийгизген оң жана терс таасири боюнча өзүнүн көз карашын билдирген. Анын ою боюнча коомдогу жана үй-бүлөдөгү карама каршылыктар инсандын турмушка болгон көз карашын өзгөртүп, мотивациясын өнүктүрүп: билимге, карьералык өсүүгө, бизнести өнүктүрүүгө, коомдогу инсандын социалдык абалын жогорулатууга, кесипкөй жана материалдык жактан жетиштүү үй-бүлө түзүүгө өбөлгө түзөт.

*[Исманова Н.А. Амбивалентный подход к дисфункции современной кыргызской семьи в условиях трансформации общества [Текст] / Н.А. Исманова // Социосфера, - №3-Пенза, 2019- С.99-109. ]*

**Экинчи баптын “Кыргызстандын мамлекеттик үй-бүлө саясаты” аттуу бөлүмчөсүндө** автор тарабынан кыргыз коомунун үй-бүлө саясатын өнүктүрүүдөгү артыкчылыктары көрсөтүлгөн. Азыркы кыргыз социумунун трансформациясы коомдо социалдык тобокелдиктерди жаратып, үй-бүлө-нике мамилелеринин дистрикциясына, калктын демографиялык



кризисине, экономикалык татаал шартта үй-бүлөнүн өзүн-өзү коргоо дараметинин төмөндөп баратканына алып келди. Айрыкча учурдагы жаш үй-бүлөлөрдүн социалдык алсыздыгы. Бүгүнкү күндө мамлекеттик бийлик үй-бүлөнүн баалуулугун жогорулатуу, үй-бүлө институтун бекемдөө, жаш үй-бүлөлөргө колдоо көрсөтүү, аларга экономикалык, укуктук жана идеологиялык иш-чараларды көрүү максатында КР “2017–2027-жылдарга багытталган үй-бүлөнү жана балдарды коргоо жана колдоо боюнча” комплекстүү программаны, “Кыргыз Республикасын өнүктүрүү боюнча 2018-2040-жылдарга багытталган Улуттук стратегияны” иштеп чыгып, иш жүргүзүүдө. Ошону менен, бирге түзүлгөн жагдайды оң жака чечүүнү тездетүү максатында автор үй-бүлө саясатынын мамлекеттик стратегиясын турмушка эффективдүү жайылтууда төмөнкүлөрдү эске алууну сунуштайт:

-инсанды турмушка социалдаштырууда негизги курал болгон ата-энелер институтунун дараметин өстүрүү;

-үй-бүлөнүн ден соолугун бекемдөө, энеликти жана балалыкты коргоо боюнча атайын программаларды иштетүү;

-үй-бүлөлүк милдетти аткарууну жакшыртууда иштеген ата-энелерге шарт түзүү;

-жакырчылыкты жоюу боюнча чараларды көрүү, жаш үй-бүлөлөргө жана мүмкүнчүлүгү чектелген жарандарга колдоо көрсөтүү.

- үй-бүлөнүн экономикалык активдүүлүгүн өнүктүрүү максатында өзүн-өзү камсыздоого үйрөтүү, жеке ишкердигине колдоо көрсөтүү болуп эсептелет.

[О государственных пособиях в Кыргызской Республике: закон Кырг. Респ. от 24 янв., 2019, №18 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/111670>. – Загл. с экрана]

**“Азыркы кыргыз коомундагы үй-бүлө институтунун статусун бекемдөө жолдору” аттуу үчүнчү бап эки бөлүмдөн**

турат. Анда автор тарабынан үй-бүлөнү жана балдарды коргоо боюнча мамлекеттик программалардын жана укуктук актылардын турмушка ашыруу боюнча мониторингине, ошондой эле үй-бүлөнү өнүктүрүү жана бекемдөө боюнча өзүнүн изилдөөлөрүнүн натыйжасына жана практикалык сунуштарына көңүл бурулган.

**Үчүнчү баптын “Азыркы кыргыз коомундагы үй-бүлө институтунун статусун бекемдөөдөгү приоритеттүү багыттар” аттуу биринчи бөлүмүндө** автор тарабынан КР Өкмөтүнүн тапшырмасынын негизинде республиканын региондорунда жүргүзүлгөн үй-бүлөнү жана балдарды коргоо боюнча мамлекеттик программалардын жана укуктук актылардын мониторингинин натыйжасы берилген.

*[Исманова Н.А. Исследования в рамках мониторинга реализации государственных программ, нормативно-правовых актов КР по защите детства и выявлению семей и детей в трудной жизненной ситуации [Текст] / Н.Исманова // Известия ВУЗов Кыргызстана. -Б.. -№ 6 – Бишкек, 2017- С.145-157]*

Диссертациянын темасынын алкагында ата-энелер менен иш алып барууну жакшыртуу боюнча *эффективдүү методдорду* табуу максатында калктын арасында жүргүзүлгөн изилдөөлөр чагылдырылган. Социологиялык изилдөөнүн эмпирикалык базасы 2016-2018-жылдары өткөрүлгөн изилдөөлөрдүн жыйынтыктарында көрсөтүлгөн. “*Нужна ли семья современному человеку или эта форма существования стала не актуальной?*” аттуу анкета калктын арасында тандоо иретинде жүргүзүлгөн. Изилдөө учурунда маалымат базасы катары мамлекеттик статистиканын, калкты каттоо, окумуштуулардын изилдөөлөрүнүн анализи, кыргыз коомунун үй-бүлө институтунун структурасы жана функцияларынын проблемаларын изилдөө боюнча атайын маалыматтар жана автордун өзүнүн изилдөөлөрү пайдаланылган. Анкетанын суроосуна «для чего нужна семья человеку?» 234 - 46,8% респонденттер «для социализации в жизнь» деп жооп берген, 158- 31,6% респонденттер «для продолжения рода», 74- 14,8% «для экономической и духовной поддержки»

жана 34-6,8% «можно жить без семьи» деп белгилеп кеткен. Анкетанын суроосуна «как вы относитесь к семейному разводу?» 76% респонденттер «отрицательно» деп, 13,2% «нормально» деп жана 10,8% респонденттер «никак» деп жооп берген. Изилдөөнүн бул көрсөткүчү кыргыз коомунда дагы бир жолу үй-бүлө институтунун орду бар экени, үй-бүлөнүн бүтүндүгү, ички дарамети, көпчулук үчүн анын баалуулугу, социалдык, биологиялык, физикалык, экономикалык муктаждыгы катары далилделип келет.

**Диссертациянын үчүнчү бапынын “Кыргыз коомундагы үй-бүлө институтун бекемдөө боюнча практикалык сунуштар” аттуу экинчи бөлүмүндө** автор тарабынан социологиялык *изилдөөлөрдүн натыйжасы* жана *практикалык сунуштары* берилген. Үй-бүлө менен иш жүргүзүүгө сунушталган методдор: үй-бүлө-нике мамилелерин анализдөө, алдыналау жана тузөө куралы катары “*генограмма*”, социалдык процесстерди иликтөө, башкаруу жана үй-бүлөгө социалдык колдоо көрсөтүү куралы катары “*дорожная карта*” аттуу ыкмаларын колдонуу жана ошондой эле, “*Болочок үй-бүлөнүн мектебин*” уюштуруу тажрыйбасы көрсөтүлгөн.

**“Генограмма –изилдөө методу катары” аттуу бөлүмчөсүндө** автор генограмма методу жөнүндө кеңири түшүнүк берип, аны толтуруу жолжобосун, анын артыкчылыктарын белгилеп, Бишкек, Ош шаарларынын калкынын арасында жүргүзүлгөн *изилдөөнүн натыйжасын* көрсөтүп кеткен. Изилдөөгө 17-50 жашка чейинки 200 адам катышып, 2-3 муундагы 100 үй-бүлөнүн тарыхы анализделип, педагогика-психологиялык консультациялар берилген. Натыйжада изилделген үй-бүлөлөрдүн ичинен 35-и социалдык колдоого муктаж, мүмкүнчүлүгү чектелген, төмөн социалдык статуска ээ, 55-и орто абалдагы стабилдүү үй-бүлө, 10-у үлгүлүү, бардык жактан муктаждыктары чечилген үй-бүлө болуп чыкты. Изилделген үй-бүлөлөрдүн 70% ажырашуу, өнөкөт оору, балдар жана эмгек миграция маселелери боюнча тенденциялар байкалат. 68% изилделген үй-бүлөлөрдүн ичинен “багуучу” статусу эркек кишиге таандык, 20% үй-бүлөлөр практикалык жардамга жана консультацияларга, 5% материалдык жана укуктук жардамга муктаж. Анализ көрсөткөндөй *үй-бүлөнүн*

*социалдык статусу жана социалдык абалы анын социалдык-маданий жана экономикалык дараметине жана ата-энелердин турмушка даярдыгына байланыштуу болот.*

**“Жол картасы”(дорожная карта)- социалдык процесстерди анализдөө жана башкаруу методу катары” бөлүмчөсүндө** автор бул ыкма жөнүндө кеңири түшүнүк берип, методдордун жыйындысы катары артыкчылыктарын көрсөтүп, анын графикалык, тексттик, жалпыланган схема, таблица турүндө пайдалануу жолдорун белгилеп кеткен. Ал ыкма эффективдүү *комплекттүү метод* катары ведомстволор аралык мекемелер менен биргеликте (мамструктура, ЖӨБ органдар,граждандык коом) татаал турмушка кабылган үй-бүлөлөр, көп балалуу үй-бүлөлөр,аз камсыз болгон үй-бүлөлөр, мигранттардын үй-бүлөлөрү,жаш үй-бүлөлөр, болочок үй-бүлөлөр, социалдык жетимдер менен иш алып барууга багытталган. Бул ыкманын негизги артыкчылыктары *ата-энелер институтуна экономикалык жана моралдык колдоо көрсөтүү, карыяларга жана мүмкүнчүлүгү чектелген жарандарга социалдык инклюзия механизмдерин иштеп чыгуу* болуп саналат.

**“Болочок үй-бүлөнүн мектеби” бөлүмчөсүндө** автор изилдөөнүн жана байкоонун натыйжасы катары азыркы кыргыз коомунун социалдык - экономикалык кризиси өлкөнүн социалдык кырдаалын оорлоштуруп, коомдо социалдык тобокелдиктерди жаратып, үй-бүлөнүн функцияларынын трансформациясына, дисфункционалдыгына, үй-бүлө-нике мамилелеринин мобилдүүлүгүнө, үй-бүлөнүн статусунун туруксуздугуна алып келгенин, айрыкча жаш ата-энелердин арасында укуктук билим, социалдык жоопкерчилик,үй-бүлө маданиятынын жоктугун белгилеп, бул маселелерди чечуу максатында ыңгайлуу жана комплекстүү ыкма катары **“Болочок үй-бүлөнүн мектеби”** институтун киргизүү маселесин көтөргөн. Бул проблемаларды чечүүдө атайын механизмдерди иштеп чыгып, **“Болочок үй-бүлөнүн мектебинин”** концепциясын, окутуу программасын бекитип,социалдык өнөктөштүктө ведомстволор аралык мекемелер менен биргеликте (мамлекеттик структура, ЖӨБ органдар, граждандык коом) жаштардын арасында үй-бүлө куруунун алдында иш алып барууну көздөп, КР Конституциясына, КР”Үй-бүлө жөнүндө”,”Балдар жөнүндө” кодекстерине жана

КР«Граждандык абал жөнүндө...”мыйзамына «болочок ата-энелерге милдеттүү билим берүү жөнүндө» толуктоолорду киргизүү, Кыргыз Республикасынын “Жаш үй-бүлөлөргө колдоо көрсөтүү жөнүндө” мыйзамдын кабыл алуусун сунуштаган.

*[Исманова Н.А. Перспективы развития статуса института семьи в современном кыргызском обществе [Текст] / Н.Исманова // Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана - № 3-Бишкек, 2017- С.145-153].*

## **ЖЫЙЫНТЫКТАР**

Заманбап үй-бүлө институтунун көйгөйлөрү боюнча жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн жыйынтыгында төмөнкүдөй жыйынтыктар чыгарылган:

1. Азыркы этапта үй-бүлө институтунун проблемаларын изилдөө деңгээли аныкталды. Ошондой эле инсандын адеп-ахлактык баалуулуктарын калыптандырууда үй-бүлөнүн ролунун маанисине баа берилди. Үй-бүлө тарыхый жактан аныкталган социалдык жамаат катары коомго, калыптанып калган саясий системага, экономикалык, социалдык, диний жана башка мамилелерге көз каранды экени белгиленди. Советтик доордо окумуштуулар тарабынан нике жана үй-бүлө маселелери боюнча илимий изилдөөлөрүнө тийиштүү көңүл бурулбай келген. Ага совет мезгилиндеги социология илиминин ашыкча идеологиялаштырылышы жана саясатташтыруусу себеп болуп келген. Учурда макро жана микросоциология илими үй-бүлөлүк мамилелерди изилдөө, үй-бүлөнүн заманбап институтунун көйгөйлөрүн андан ары жана терең кароонун артыкчылыктуулугун болжолдойт.

2. Инсандын керектөөлөрүн өзгөрткөн заманбап коомдун трансформациясы үй-бүлө мүчөлөрүнүн салттуу баалуулуктарына жана үй-бүлө жана нике мамилелеринин структурасынын өзгөрүшүнө таасирин тийгизди. Азыркы салттуу үй-бүлө өзүнүн калыптанып калган социалдык функцияларын толук кандуу аткара албайт келет. Анткени, үй-бүлөдө илгертен белгиленген балдарды көбөйтүү, тарбиялоо жана социалдаштыруу милдеттеринен

тышкары, анын мүчөлөрүнүн өзүн-өзү ишке ашыруу жана алардын социалдык укуктарын жана мүмкүнчүлүктөрүн камсыз кылуу боюнча кошумча функциялары пайда болгон.

3. Үй-бүлө жана нике мамилелеринин структурасынын өзгөрүлүшү үй-бүлөлүк мамилелердин өзгөрүшүнө да алып келди. Анын айынан үй-бүлөлүк ажырашуунун өсүшү, аз жана кеч балалуу болуу, кеч үй-бүлө куруу маданиятынын өнүгүшү мүнөздүү социалдык тобокелдиктерди пайда кылып, үй-бүлөнүн түзүмүнө жана статусуна олуттуу таасирин тийгизди.

4. Үй-бүлө баалуулуктарынын түзүмү жана ата-энелердин үй-бүлөлүк мамилелерге даярдыгы жаш муундун сапаттык дараметин толук кандуу калыптандырууга жана коомду турукташтырууга көмөктөшөт. Учурда үй-бүлө институтунун өзгөрүү механизмдерин, факторлорун таанып билүү анын иштөөсүндөгү терс тенденцияларды жоюуга, оң өнүгүшү үчүн шарттарды түзүүгө, үй-бүлөнүн туруктуулугун калыптандырууга багытталган концепцияларды, методологиялык ыкмаларды иштеп чыгууга мүмкүндүк берет. Заманбап үй-бүлө өзүнүн функцияларын өзгөртөт, бирок социалдаштыруу, төрөт, тукум улоо жана баланы багуу сыяктуу спецификалык функцияларды сактап, модернизацияланган формада кала берет.

5. Азыркы үй-бүлөнүн дисфункциясын изилдөөдө амбиваленттүү мамилени инструмент катары колдонуунун артыкчылыкттуулугу кыргыз коомунун салттуу жана жаңы социалдык көрүнүштөрүнүн деструктивдүү да, позитивдүү да карама-каршылыктарына эквиваленттүү баа берүүгө мүмкүндүк берет. Анткени социалдык конфликттердин терс жана оң жактары инсандын социалдык өз ара аракеттенүүсүнө чоң таасирин тийгизип келет. Ал инструмент иш-аракеттерди пландаштырууда, уюштурууда жана жөнгө салууда натыйжалуу иштин ыкмасы катары колдонулушу мүмкүн.

6. Үй-бүлөдө, мектепте, ЖОЖдо, коомдо инсанды үй-бүлө жана нике мамилелерине системалуу түрдө даярдоо ата-энелик жөндөмдөрдү өнүктүрүүгө жана социалдык жоопкерчиликти калыптандырууга шарт түзүп келет. Учурда үй-бүлөнү кризистик

кырдаалдан ийгиликтүү чыгаруу, анын билим берүү жана маданий деңгээлин өстүрүү, экономикалык активдүүлүгүн жана өз алдынчалуулугун калыптандыруу максатында натыйжалуу стратегияны иштеп чыгуу талап кылынат. Мамлекеттик түзүмдөрдүн, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана жарандык коомдун социалдык өнөктөштүгү мамлекеттин үй-бүлө саясатын жемиштүү ишке ашырууда кепил боло алат.

## СУНУШТАР

Кыргыз өлкөсүнүн социалдык-экономикасын туруктуу өнүктүрүү, ата-энелердин потенциалын жогорулатуу, үй-бүлөлүк мамилелерди стабилдештирүү жана үй-бүлө институтунун статусун бекемдөө максатында автор тарабынан мамлекеттин үй-бүлө саясатын төмөнкү багытта өнүктүрүүгө сунушталат:

1. *Кыргыз Республикасынын Жогорку Кенешине* үй-бүлө саясатын өркүндөтүү боюнча мыйзамдарды жакшыртуу. Ал мамлекеттик бийлик институттарынын, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын жана жарандык коомдун социалдык өнөктөштүгүндө иш-чаралардын комплекси түрүндө жүзөгө ашырылат.

2. *Кыргыз Республикасынын Билим берүү жана илим министрлигине* “Болочок үй-бүлөнүн мектебин” институционалдаштыруу, анын Концепциясын жана Окуу программасын иштеп чыгып, кабыл алуу; жаштар борборлорунун жана окуу жайлардын базасында “Болочок үй-бүлөнүн мектебин” ачуу.

3. Жалпы билим берүүчү мектептердин жогорку класстарынын (16-17 жаш) окуу программасына “Семьеведение” курсун киргизүү.

4. *Кыргыз Республикасынын эмгек, социалдык камсыздандыруу жана миграция министрлигине* Кыргыз Республикасынын “Үй-бүлө” кодексине, КР “Балдар жөнүндө” кодексине, КР “Жарандык абалдын актылары

жөнүндө...” мыйзамына, “болочок ата-энелерди окутуу жөнүндө” толуктоолорду киргизүү.

5. “Жаш үй-бүлөлөргө мамлекеттик колдоо көрсөтүү жөнүндө” КР мыйзамынын долбоорун иштеп чыгуу.

6. Мигранттардын үй-бүлөсүндө үй-бүлөлүк жана нике мамилелерин бекемдөө боюнча максаттуу программасын иштеп чыгуу жана турмушка ашыруу.

7. *Кыргыз Республикасынын Маданият, маалымат, спорт жана жаштар саясаты министрлигине караштуу Жаштар иштери, дене тарбия жана спорт мамлекеттик агенттигине* үй-бүлө саясатын натыйжалуу турмушка ашырууда узак мөөнөттүү стратегия жана максатуу программа иштеп чыгууга салым кошуу.

8. *Кыргыз Республикасынын айыл чарба, суу жана региондорду өнүктүрүү министрлигине караштуу региондорду өнүктүрүү Департаментине* үй-бүлө саясатын натыйжалуу турмушка ашырууда, үй-бүлөлөргө социалдык колдоо көрсөтүүдө, жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын ролун жогорулатуу.

9. *Массалык маалымат каражаттарына* ”Үй- бүлө баалуулуктары“ аттуу максатуу программаны иштеп чыгып, анын алкагында салттуу үй-бүлөлүк баалуулуктар, үй-бүлөлүк жана нике мамилелер жөнүндө маалымат кампанияларды уюштурууну, социалдык роликтерди ишке киргизүүнү колго алуу.

### **Диссертациянын темасы боюнча жарык көргөн эмгектердин тизмеси:**

1. Исманова Н.А. Роль института семьи в социализации личности в современном кыргызском обществе [Текст] / Н.А. Исманова // Академия «Web of Scholar» - № 3(12)- Киев, 2017- С.141-149.

2. Исманова Н.А. Перспективы развития социальной защиты детства [Текст] / Н.А. Исманова // Интернаука- №12(71)- Москва, 2017- С.45-54.

3. Исманова Н.А. Перспективы развития статуса института семьи в современном кыргызском обществе [Текст] / Н.А. Исманова



// Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана- №3- Бишкек,2017- С.145-153.

4. Исманова Н.А. Исследования в рамках мониторинга по реализации государственных программ, нормативно-правовых актов КР по защите детства и выявлению семей и детей в трудной жизненной ситуации [Текст] / Н.А.Исманова //Известия ВУЗов Кыргызстана- № 6- Бишкек,2017- С.145-157.

5. Исманова Н.А. Дети- самая уязвимая и незащищенная категория населения в нашем обществе. Перспективы развития социальной защиты детства [Текст] /Н.А.Исманова // Материалы международной конференции.- Warsaw, 2017-С.63-66.

6. Исманова Н.А. Успех как фактор развития человека: роль семьи в успешном развитии ребенка[Текст] /Н.А.Исманова // Общество: социология, психология, педагогика - №4- Издательский дом ХОРС, Краснодар,2018- С.38-41.

7.Исманова Н.А. Семья- важный институт в социализации личности и искоренении коррупции в обществе. [Текст] / Н.А.Исманова // Сборник материалов научно-практической конференции.- Вестник КГНУ им. Ж.Баласагына, 2018- С.89-97.

8.Исманова Н.А.,Амбивалентный подход к дисфункции современной кыргызской семьи в условиях трансформации общества [Текст] / Н.А.Исманова // Социосфера. -№3- Пенза, 2019- С.99-109.

9.Исманова Н.А.,Стратегия развития социальной работы в условиях современного кыргызского общества[Текст]/ Н.А.Исманова // Сборник материалов международной научной конференции - Ростов-на -Дону, 2019 - С.316-322.

10.Исманова Н.А. Особенности дисфункциональности института семьи в условиях модернизации кыргызского общества [Текст]/ Н.А.Исманова // Социальная политика и социальное партнерство -№3- Москва, 2020- С.58-66.

11.Исманова Н.А. Проблемы социальной безопасности трудовых мигрантов в новой социальной среде [Текст]/ Н.А.Исманова, Н. Абдрахман кызы // Социальная политика и социальное партнерство - №3- Москва, 2020- С.36-43.

12.Исманова Н.А. Дисфункциональность института семьи в условиях трансформации кыргызского общества[Текст]/

Н.А.Исманова // Сборник материалов VII международного Конгресса социологов тюркского мира - Казань, 2020 - С.214-217.

13.Исманова Н.А. Социально-психологические аспекты информационной социализации личности в условиях цифровизации социума. [Текст]/ Н.А.Исманова, А.О.Абылкасымова // Социальная политика и социальное партнерство - №9 – Москва,2021 - С. 661-671.

### **Автордук эмгектердин тизмеси**

1.Исманова Н.А. Информационный календарь социально-значимых знаменательных дат Кыргызской Республики.[Текст] /Н.А.Исманова// Руководство для социальной работы с населением.- Бишкек, 2017

2.Исманова, Н.А. Правила безопасного поведения и самозащиты ребенка. Безопасность детей- приоритеты государства. [Текст]/Н.А.Исманова //Руководство для организации воспитательной работы- Бишкек,2017.

3.Салморбекова Р.Б., Исманова Н.А. Социология семьи в методах работы: схемах, таблицах и рисунках [Текст]/Н.А.Исманова// Руководство для работы с семьей. -Бишкек, 2019.

**Исманова Нурлан Абдрасуловнанын "Азыркы кыргыз коомундагы үй-бүлө институтунун социалдык статусу" темасында 22.00.04-Социалдык түзүлүш, социалдык институттар жана процесстер адистиги боюнча социология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациясына**

### **Резюме**

**Негизги сөздөр:** социалдык институт, социалдык ролдор, дисфункция, социалдык мобилдүүлүк, ата-энелик, амбиваленттик, үй-бүлөнүн потенциалы, үй-бүлөнүн социалдык статусу.

**Изилдөөнүн объектиси** болуп коомдун трансформация учурундагы заманбап кыргыз үй-бүлөсү эсептелет.

**Изилдөөнүн предмети-** үй -бүлөнү бекемдөөдө, ата -эненин, жаштардын жана мамлекеттин потенциалынын ролу.

**Диссертациялык иштин максаты:** Кыргыз коомун трансформациялоо учурунда үй -бүлө институтунун социалдык абалын аныктоо.

**Изилдөө методдору.** Үй -бүлө институтунун учурдагы абалын талдоо жана баалоо үчүн төмөнкү изилдөө методдору колдонулган: салыштырмалуу, тарыхый, социологиялык, системалык жана кырдаалдык анализдер.

**Жыйынтыктардын илимий жаңылыгы** болуп мезгилдин акыркы жылдарында жаңы коомдук мамилелердин калыптанышы жана коомдун социалдык-экономикалык чыңалуусу үй-бүлөнүн функционалдуулугуна кескин түрдө таасирин тийгизди, бул кыргыз үй-бүлөсүнүн көйгөйлөрүн изилдөөгө өзгөчө кызыгууну пайда кылды, заманбап шарттарда анын жашап кетүү даражасы, үй -бүлөнү бекемдөөдө ата -эненин жана мамлекеттин мааниси, жаңы шартта салттуу үй -бүлөлүк мамилелерди өзгөртүлгөн формада сактоо маселелери болуп эсептелет.

**Колдонуу чөйрөсү:** диссертациянын теориялык жана практикалык жыйынтыктары үй-бүлө саясатынын стратегиясын иштеп чыгууда, үй-бүлөгө мониторинг жүргүзүүдө, ошондой эле, жогорку окуу жайларда төмөндөгү багыттар боюнча тренингдерди жана атайын курстарды уюштурууда колдонууга болот: «Үй-бүлөнү изилдөө усулдары», «Жаш үй-бүлөлөргө социалдык колдоо көрсөтүү», «Мамлекеттин үй-бүлө саясаты».

## Резюме

**диссертации Исмановой Нурлан Абдрасуловны на тему: «Социальный статус института семьи в современном кыргызском обществе» на соискание ученой степени кандидата социологических наук по специальности 22.00.04-Социальная структура, социальные институты и процессы**

**Ключевые слова:** социальный институт, социальные роли, дисфункциональность, социальная мобильность, амбивалентность, родительство, потенциал семьи, социальный статус семьи.

**Объектом диссертационного исследования** является современная кыргызская семья в период трансформации общества.

**Предметом исследования** является роль потенциалов родительства, молодежи и государства в укреплении семьи в условиях кризиса.

**Цель исследования** - определить социальный статус института семьи в период трансформации кыргызского общества.

**Методы исследования.** Для анализа и оценки современного состояния института семьи использованы следующие методы исследования: сравнительный, исторический, социологический, системный и ситуативный анализы.

**Научная новизна полученных результатов.** Социально-экономическое напряжение социума и формирование новых общественных отношений последних лет постсоветского периода, заметно повлияло на функциональность семьи и семейных отношений, который вызвал особый интерес к изучению проблем кыргызской семьи, к степени выживаемости ее в современных условиях, значимости родителей и государства в укреплении семьи, вопросам сохранения традиционных семейных отношений в модифицированном виде.

**Область применения.** Теоретические и практические выводы диссертационного исследования могут быть использованы в разработке стратегии семейной политики государства, для организации мониторинга семьи, тренингов и спецкурсов в вузах по следующим направлениям: ”Методы исследования семьи”, ”Социальная помощь молодым семьям”, ”Семейная политика государства”.

## Summary

**dissertation by Ismanova Nurlan Abdrasulovna on the topic: "The social status of the institution of the family in modern Kyrgyz society" for the degree of candidate of sociological sciences in the specialty 22.00.04-Social structure, social institutions and processes**

**Key words:** social institution, social roles, dysfunctionality, social mobility, ambivalence, parenting, family potential, social status of the family

**The object** of the dissertation research is the modern Kyrgyz family during the transformation of society.

**The subject** of this research is the role of the potential of parenting, youth and the state in strengthening families in times of crisis.

**The purpose** of the study is to determine the social status of the institution of the family during the transformation of Kyrgyz society.

**Research methods:** to analyze and assess the current state of the institution of the family, the following research methods were used - comparative, historical, sociological analyzes, comparisons of statistical aggregates, systemic and situational analyzes.

**Scientific novelty of the results** obtained Over the last decades of the post-Soviet period, the formation of new social relations and the socio-economic tension of society influenced the functionality of the family and family relations, which aroused particular interest in studying the problems of the Kyrgyz family, in the degree of its survival in modern conditions, the importance of parents and the state in strengthening the family. Issues of preserving traditional family relations in a modified form.

**Scope:** theoretical and practical conclusions of the dissertation research can be used in developing a strategy for planning and implementing the youth and family policy of the state, for monitoring the state of the Kyrgyz family, trainings, organizing special courses and lecturing at universities in the following areas: "Methods of family research", "Social assistance to young families", "Family policy of the state".

